

АСАБЛІВАСЦІ РУСКА-БЕЛАРУСКАГА ДВУХМОЎЯ Ў ДАШКОЛЬНІКАЎ

Н.С.Старжинская, Д.Н.Дубинина

Маўленчае развіццё дашкольнікаў у Беларусі адбываецца ў спецыфічнай сітуацыі блізкароднаснага руска-беларускага білінгвізму.

◀ Што такое білінгвізм?

Валоданне чалавекам дзвюма мовамі называецца **білінгвізмам**. (Веданне больш за дзве мовы называюць мульці- або полілінгвізмам.) Па ўзросце, у якім адбываецца засваенне другой мовы, адрозніваюць *білінгвізм ранні і позні*; па ўмовах засваення – *натуральны і штучны* (як вынік спецыяльнага навучання). Адрозніваюць таксама білінгвізм *рэцэптыўны*, калі чалавек разумее маўленне на другой мове, але на ёй не гаворыць; *рэпрадуктыўны*, калі білінгв здольны ўзнавіць асобныя фрагменты або ўвесь тэкст на другой мове; і *прадуктыўны* – чалавек і разумее, і гаворыць на другой мове. Толькі ў апошнім выпадку другая мова можа выкарыстоўвацца як зродак зносін.

Маўленне чалавека пры пераходзе на другую мову не пазбаўлена ад **інтэрферэнцыі** – пранікненні элементаў адной мовы (слоў, марфем, сінтаксічных схем, спецыфічных гукаў) у другую мову.

◀ Якія асаблівасці маўлення дзяцей вызначаны сітуацыяй білінгвізма?

Для значнай большасці дашкольнікаў у Беларусі першай мовай, якую яны чуюць ад дарослых, на якой вучацца размаўляць, мець зносіны, з'яўляецца руская мова. Беларуская мова, да якой дзеці далучаюцца галоўным чынам у дзіцячым садзе, выступае для іх як другая.

Стыхійнае маўленчае развіццё дашкольнікаў характарызуецца рэцэптыўным і ў пэўнай ступені рэпрадуктыўным дзвюхмоўем, г.зн. успрыманнем і разуменнем беларускага маўленне (напрыклад, казак, асабліва калі іх расказванне суправаджаецца паказам малюнкаў або інсцэніроўкай), ўзнаўленнем некаторых яго элементаў (забаўлянак, вершаў, асобных слоў і выказаў). Гэта адбываецца дзякуючы блізкасці рускай і беларускай моўных сістэм. Нават калі нейкі элемент паведамлення невядомы, агульны сэнс выказвання ўсё ж аказваецца зразумелым.

У дашкольнікаў фарміруюцца “жыццёвыя” (паводле значэння Л.С. Выгоцкага) ўяўленні пра рускую і беларускую мовы і іх элементы. “Жыццёвыя” ўяўленні дзяцей грунтуюцца на іх практычным вопыце, але не заўсёды з’яўляюцца адэкватнымі, дастаткова абагульненымі.

Адной з перашкодаў засваення другой мовы з’яўляецца так званы намінальны рэалізм, калі дзеці не размяжоўваюць слова і прадмет, які гэтым словам называецца. Гэта прыводзіць да таго, што многія з малодшых дашкольнікаў не згаджаюцца з новай, беларускай, назвай знаёмага прадмета. Так, трохгадовы хлопчык у адказ на тлумачэнне выхавальніка: “Гэта чырвоная стужка” рашуча заяўляе: “Не чырвоная, а красная! А красное чырвоным не бывает”.

У працэсе маўленчага развіцця ў дашкольнікаў стыхійна фарміруецца вылучэнне маўленчай рэчаіснасці як асобнага віду чалавечай дзейнасці. У дзвюхмоўным асяроддзі дзеці пачынаюць усведамляць існаванне беларускай мовы і тое, что яна адрозніваецца ад рускай.

Некаторыя малодшыя дашкольнікі ўжо пазнаюць у моўным патоку (напрыклад, у вершы) асобныя беларускія словы, суадносяць іх з рускімі адпаведнікамі: “*Вожык* – это по белорусски ежик”. Дзеці сярэдняга дашкольнага

ўзросту адрозніваюць беларускае і рускае маўленне, аргументуюць свае адказы наступным чынам: “Потому что так говорят всегда по телевизору непонятно”; “Потому что не так, как я говорю и не по-английски, мы так будем учиться говорить в школе”; “Потому что я знаю, что это белорусское слово” і да т.п. Старэйшыя дашкольнікі, за рэдкім выключэннем, правільна вызначаюць мову твора і аргументуюць свае меркаванні. Яны арыентуюцца не толькі на наяўнасць рускіх або беларускіх слоў, але і на адрозненне ў вымаўленні: “Цыбуліна – белорусское слово и другие всякие, *набегла*, например”; “А почему здесь много *ц?*”; “На белорусской. Потому что там *на рэках*, а там вот *на реках*” і да т.п.

Такім чынам, даволі выразнае ўсведамленне дзвюх моўных сістэм выступае ў дзяцей сярэдняга дашкольнага ўзросту, у старэйшым яно набывае яшчэ большую выяўленасць.

Многія дзеці дыферэнцыруюць беларускія і рускія словы, якія маюць агульнае значэнне: *цыбуля і лук, бульба і картошка, зачыніць і закрыць* і інш., звяртаюць увагу на іх нязвычайнае гучанне: “*Знаешь, как по-белорусски носки? Такое смешное слово – шкарпэткі!*”

Вынікам арыенціроўкі дзіцяці на гукавую форму слова з’яўляецца “памылковае тлумачэнне” слова, механізм якога дзейнічае і на міжмоўным узроўні: значэнні незнаёмых беларускіх слоў дзеці спрабуюць растлумачыць, зыходзячы з іх гукавога падабенства са словамі рускай мовы. Так, слова *ежа* дзеці перакладаюць як *ежик*, слова *кошык* тлумачаць як *кошкин муж*.

Знаёмства з беларускай мовай прыводзіць да спробаў вызначэння словаўтваральных сувязей па аналогіі з рускай мовай: “*Кукушка кукует. А зязюля? Зязюкает?*”

Сустрадаюцца характэрныя з’явы “невывразнага ўсведамлення” дзецямі гукавой формы слова, калі малыя спрабуюць адрозніць падобныя па гучанні словы беларускай і рускай моў або нават выправіць неpravільнае беларускае вымаўленне іншых дзяцей: “Бабушка гаворит по белорусскі – гусь” (фрыкатыўны гук [γ]); “Не зеленый, а зялёны” (падкрэслівае голасам гук [а]).

З-за адсутнасці паўнацэннага беларускамоўнага асяроддзя сапраўднай жыццёвай неабходнасці карыстацца беларускай мовай у штодзённым жыцці ў рускамоўных дзяцей няма. Больш таго, калі да дзіцяці звяртаюцца на беларускай мове, у яго ёсць магчымасць адказаць на рускай, бо яно ведае, што яго зразумеюць.

З другога боку, далучэнне да беларускай мовы ў сітуацыі блізкароднаснага дзвюхмоўя прыводзіць да памылак інтэрферэнцыі ў маўленні рускамоўных дзяцей. Размаўляючы па-руску, некаторыя дзеці ўжываюць беларускія словы (*сварила бурак*), граматычныя формы, ўласцівыя беларускай мове (*гулять с папам, рассказывать по картинках*), дапускаюць фанетычныя памылкі (*дзевачка, ремень*). Яшчэ ў большай меры памылкі інтэрферэнцыі ўласцівыя беларускаму маўленню рускамоўных дашкольнікаў: *вожык схавася пад зонтиком* (замест *над парасонам* – лексічная інтэрферэнцыя); *рамонка* (замест *рамонак*), *падарыла машынку Коле* (замест *Колю* – марфалагічная інтэрферэнцыя); *пайшоў к сябру* (замест *да сябра* – сінтаксічная інтэрферэнцыя); *чигунка* (замест *чыгунка* – фанетычная інтэрферэнцыя) і інш. Часам дзеці паралельна ўжываюць агульныя па значэнні словы абедзвюх моў без якога-небудзь размежавання іх прыналежнасці да розных лексічных сістэм (*кукла і лялька, сапожкі і боты, деревня і вёска, играть і гуляць* і інш.). Набольш моцна памылкі інтэрферэнцыі праяўляюцца дзецямі ў сітуацыі параджэння звязнага выказвання (пераказе, расказванні, спантаным маўленні).

Такім чынам, пры стыхійным засваенні дзвюх блізкароднасных моў у дашкольнікаў развіваецца сумешчаны механізм стварэння тэкстаў на гэтых мовах. Дзеці не заўважаюць сваіх памылак, у іх не фарміруецца “чуццё” адной і другой мовы. Памылкі інтэрферэнцыі ў сітуацыі блізкароднаснага дзвюхмоўя абумоўліваюцца ўплывам не заўсёды правільнага маўлення дарослых, часам адсутнасцю кантролю з боку дарослых за маўленнем дзяцей, а таксама неасэнсаваным характарам дзіцячага дзвюхмоўя, несфарміраванасцю дыферэнцыраваных устаноў на карыстанне адной і другой мовамі. Гэта прыводзіць да высновы, што ў сучаснай сацыялінгвістычнай сітуацыі дзеці могуць авалодаць правільным маўленнем на другой мове толькі ва ўмовах мэтанакіраванага навучання ў дашкольнай установе.

РЕПОЗИТОРИЙ ВГПУ